

KÓS KÁROLY: „KÖBÖL, FÁBÓL HÁZAT ... IGÉKBŐL VÁRAT”

(In memoriam Kós Károly 1883–1983). Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte és az utószót írta: Sas Péter. Bp., 1983. Magvető Kk. 299 l.

A magyar művelődés történetében nem ritka az olyasfajta tehetség, kinek életműve vitathatatlanul több, mint műveinek összessége. Nem mint-ha jelentős műveket nem alkotott volna, hanem mert személyes életpályája, mondjuk így: sorsa az, mi elsősorban magára vonja a figyelmet. Neve halatán mindenkor életútjának teljes íve villan fel előttünk, ugyanis abban érzékeljük igazán történelmi szerepének súlyát és nagyságát.

Kós Károly minden bizonnyal a tehetségeknek ebből a fajtájából való. Ráadásul tehetsége több művészeti ágban is megnyilvánult. Építészetben, grafikában, irodalomban egyaránt jelentékeny alkotások őrzik a nevét. Mégis, a kézzelfogható műveken túl, az ő esetében fölöttébb a megélt élet, a személyes sors az, ami verőfényvilágosságban mutatkozik előttünk s ami alkotásait is maradéktalanul hitelessé teszi.

Ennek a felismerésnek a jegyében állította össze Kós Károly emléke előtt tisztelgő kötetét Sas Péter. Tisztelgő kötet, hiszen a könyv az erdélyi építész-író születésének századik évfordulójára készült, tartalmát illetően pedig jól kivethető összeállítójának legfőbb törekvése: olyan munkát tenni az olvasó asztalára, melyből az a lehető legteljesebb képet formálhassa meg magának Kós Károlyról. Vélhetően ezt a célt szolgálja az a szerkesztői eljárás is, hogy az antológiába fölvevett Kós-szövegek után szép számban olvashatunk róla szóló írásokat, részben kortársai, részben utódok tollából. Azonban a válogatás terjedelmesebb hányadát, egyszersmind súlyosabbik részét Kós Károly írásai adják.

Vegyes műfajú, a teljes alkotói pályát átfogó, az építész, a szépirodát, a közéleti embert egyaránt bemutatni hivatott írások ezek. Időrendben első közöttük az 1908-as keltezésű *Erdélyország népének építése* című tanulmány. Féléves erdélyi barangolás után kerekedett ki tolla alól, s már ott olvashatjuk benne a Kóst Kalotaszeggel örökre eljegyző mondatokat: „És végre Kalotaszeg. Ez a legmagyarabb folt ebben a tarka országban... „És érzem, hogy itthon vagyok végre, hogy ilyen ott-hon még nem voltam sehol...” Nem sokkal később, 1910–11 telén, immár fontos építészeti megbízásokkal a tarsolyában, ismét Kalotaszeg inspirálja arra, hogy írásbafoglalja gondolatait a megújodást kereső magyar építészeti stílustörekvésekről. *Régi Kalotaszeg* – írja címül nagy gondal rajzolt könyvecskéje fedőlapjára; benne pedig

azt fejtegeti, visszanyúlva Bethlen Gábor és a Rákócziak koráig, hogy a magyar építőművészet csakis úgy újulhat meg, ha a maga örökségére, legsajátabb hagyományaira támaszkodik. Nos, éppen ezt, a tovább fejleszthető magyar hagyományt találta ő meg Erdélyben, illetve az erdélyi, szűkebben a kalotaszegi népi építkezésben. Természetes tehát, hogy családi fészekrakásra a szívéhez legközelebb álló helyet választja, a kalotaszegi Sztánát. Innen, a legendás Varjúvárból, építészmérnöki megbízásainak is könnyen eleget tehet, hiszen Sztána Kolozsvár szomszédságában, a Budapestet Sepsiszentgyörggyel akkoriban összekötő vasútvonal mentén, annak majdhogynem a feleútján helyezkedik el.

Nyugtalan alkotótermészete Kóst az építészeti elfoglaltságon kívül is cselekvésre sarkallja. 1912 januárjában lapot indít *Kalotaszeg* címen. Ezt egymaga szerkeszti és illusztrálja, ebben közli – Sebesi Kis Ádám álnéven – első szépirodai művét, az *Emberek a havas alatt* című elbeszélést. Talán ennél is fontosabb azonban, hogy a hetenként megjelenő, mindössze tizenkét számot megért lap a választott szülőföld, Kalotaszeg megismerését és megismertetését tartotta fő feladatának. Kós cikkeket, ismertetőket ír bele az őt körülölelő kis világ népi kultúrájáról, népművészetéről, építészeti emlékeiről; a Gazda-rovatban nem restell tanácsokat adni a földművelésről; hozza Ady Endre verseit, közli és illusztrálja Móricz egyik novelláját stb. *Erdély és a pesti közvélemény* címen először körvonalazza Erdély-központú szemléletét úgy, hogy azt tudatosan elhatárolja a századelő hivatalos Budapest-centrikusságától, sőt, azzal némiképpen szembe is állítja.

Ilyen előzmények után nem meglepő, hogy a történelmi Magyarország összeomlásakor Kós Károly ismét Erdélyt választja. 1918 karácsony-estéjén, konok következetességgel vállalva jóval korábbi döntését, végleg hazamegy Sztánára. Persze, az impériumváltozás az ő életében is cezura. Felfelé ívelő építész-pályája megtörik, nem számíthat többé igazán jelentős megbízásokra. Azonban vérbeli építészhez méltón, a kisebb rendeléseknek is szívvel-lélekkel, legjobb tudása szerint tesz eleget; tervezőasztala mellett nem szűnik meg gondolkodni a magyar építőművészet problémáin. Épp ezért sajnálható, hogy 1918 utáni építészeti írásaiból egyetlen részlet sem kapott helyet az antológiában. Holott, példának okáért,

Az ember és otthona (Pásztorház, 1928; önálló füzetként *A lakóház művészete* címen még ugyanabban az évben) jól illusztrálhatta volna építészeti felfogásának belső szervezősége, nem mindennapi végig gondoltságát.

Nem maradt ki viszont a válogatásból *Kiáltó* szó című röpirata. A Romániához csatolt magyarság kisebbségi létezésének ez az oly fontos dokumentuma, két másik írással egybekötött, kis füzetekben, 1921. január 24-én látott napvilágot, mégpedig oly szövegváltozatban, amelyet E.P. Măcelariu, az akkori kolozsvári cenzor engedélyezett. Ennek ellenére másnap a hatóságok már mind árusítását, mind terjesztését betiltották.

A negyvennyolc oldalas röpirat-füzet három írása közül csupán az első, a legrövidebb viseli a *Kiáltó* szó címet, s ez alatt áll Kós Károly neve. A másik kettő – *A magyarság útja* és *A politikai aktivitás rendszere* – Zágoni István, illetve Paál Árpád aláírásával jelent meg. A szóban forgó antológiájában Sas Péter, természetesen, csak Kós Károly szövegét közli. (Utószó-tanulmányában említi ugyan a két szerzőtárs nevét, de igencsak kifogásolható megfogalmazásban. A 275. lapon azt írja ugyanis, hogy a *Kiáltó* szó „Kós Károly, Paál Árpád és Zágoni István röpirata”. Ez a túlságosan egyszerűsítő fogalmazás nem csak a szerzőség kérdését mossa össze, hanem azt a tévhitet kelti, hogy a teljes röpirat azonos a címadó írással s így ennek volnának – együtt – szerzői a megnevezettek.)

Több mint fél évszázad távolából nyugodt tárgyilagossággal elmondható, hogy az egykori röpirat valóban történelmi korfordulót jelzett és tudatosított. A benne foglalt három írás együtt, egymást kiegészítve, az adott helyzetben a lehető legvilágosabban vonta meg egy lehetséges kisebbségi magatartásmodell körvonalait, sőt: egy átgondolt kisebbségi politika kontúrjait is. Zágoni István és Paál Árpád írásai inkább tanulmányjellegűek. Zágoni a történelmi háttér, a Trianonhoz vezető út megrajzolására tesz kísérletet és tételszerűen, már-már pontokba-foglalva adja elő elképzelését a magyar-román modus vivendi-ről; Paál Árpád a gyakorlati politikai cselekvés kereteit igyekszik fölvezetni. Kós Károly írása a legszuggesztívebb hangvételű s a legbiztosabban célratoró. Alcíme szerint „Erdély, Bánság, Kőrös-videk és Máramaros magyarságát” kívánja felrészíteni bennük, hogy Trianonon új korszak kezdődött a magyarság történelmében, de – vélekedik – az új helyzetben sem szabad visszariadni a cselekvés-

től, sőt inkább: fokozott felelősséggel, céltudatos körültekintéssel kell szervezkedni a munkára.

Kós maga ekkor valóban a politikai szervezkedésben lát elsődlegesen teret a cselekvésre. Nem kevés akadály elhárítása után sikerül létrehívnia az *Erdélyi Néppártot*, s ezzel elkezdődik életének legmozgalmasabb, legközéletibb szakasza. 1921 őszén Nyíró Józseffel, Szentimrei Jenővel, valamint két röpiratszerző társával közösen megalapítja a *Kalács* irodalmi vállalatot, részt vesz a *Vasárnap* című néplap megindításában, 1924-ben pedig megint csak egyike azoknak, akik megteremtik az *Erdélyi Szépművészeti Céh*et 1926-ban létrehozják az *Erdélyi Helikon* írói közösséget, majd két évvel később, 1928-ban megindítják annak folyóiratát, az *Erdélyi Helikont*. Ezekben a mozgalmas években kristályosodik ki és válik alkotásainak sarkalatos pontjává sajátos transzilvanizmus-felfogása.

Kós Károly transzilvanizmusának csirái már háború előtti írásaiban fellelhetők. A *Kiáltó* szóban egyértelműen úgy fogalmaz, hogy Erdély „geográfiai egyéniség, gazdasági egyéniség, történelmi szükségesség”. Erre vonatkozó részletes gondolatait *Erdély* című „kultúrtörténeti vázlatában” foglalja össze (1929). Fontosabb azonban, hogy teljes emberi-művészi magatartását a transzilvanizmus eszmekörébe alapozza. Ez motiválja-táplálja irodalomközéleti, politikai, szervezői tevékenységét, ez hatja át szépirói műveit. Bizonyos, hogy a transzilvanizmus képviselői közül ő az, ki legkövetkezetesebben váltotta életre a transzilvanista eszmekört, egyrészt a mindennapi-közéleti gyakorlatban, másrészt a teremtő művészi munkában. Persze, életművének eme legalapvetőbb sajátossága nem mentesít bennünket az alól, hogy a transzilvanizmust, mint ideológiát, tárgyilagos kritikai elemzésnek vessük alá. Elemzésnek, amely nemcsak leír és szembeis, méltat és bírál, hanem valóságos összefüggésekre irányítja a figyelmet, és mindenképpen valóságos történelmi szerepének megfelelően értékeli ezt a sokat vitatott ideológiát. Egy ilyen elemzés bizonyosan talál majd kifogásolnivalót Kós Károly transzilvanizmus-koncepciójában, különösen történelem-szemléletében. Nem véletlen, hogy *Erdély-ét* épp ebből a szempontból, a benne rejlő történelem-szemlélet miatt marasztalta el tapintatosan, de félreérthetetlenül Székfű Gyula. Igaz, Kós nem mulasztotta el megkritizálni Székfű Bethlen Gábor-könyvét, ugyancsak annak az övétől merőben elütő történelemszemlélete miatt. (Vö. az Erdélyi Helikon 1929/231–235. és 1930/75–80. l.). E két írást azért említem, mert napikritika-jellegű-

kön túl, igen élesen vetik fel Kós történelemfelfogásának erényeit, s ma is korszerű vonásait, ugyanakkor túlzásait, hiányosságait sem hagyják homályban. Kiindulópontnak ennyi korántsem kevés, ha valóban érteni és értékelni óhajtjuk történeteszemléletét. Márpedig enélkül aligha tudunk érdemlegesen mondani transzilvanizmusáról, elbeszélőművészetéről, „történelmi krónikáiról”, de kultúrpolitikai magatartásának vagy szerkesztői gyakorlatának elvi alapjait sem láthatjuk tisztán. Mert ne feledjük: a romániai magyar művelődés két háború közötti szakaszában mégiscsak ő volt a nagy mozgató, ki ott állt szinte minden mögött, amivel – akarta vagy sem – szembetalálta magát a hivatalos Románia, a konzervatív Magyar Párt, a romániaság fogalmát meghirdető Korunk, vagy a mítoszalanitást követelő ifjabb nemzedék.

Talán ennyiből is kiviláglik, hogy aki nemcsak a lelkes méltatás, hanem a komoly művelődéstörténeti igényű értékelés szándékával hajol Kós Károly életműve fölé, annak rendkívül szerteágazó problematikával kell szembenéznie. Sas Péter antológiájának mindenképpen érdeme, hogy Kós pályafutásának sokrétűségét érzékelteti. A kötetbe válogatott írások zömét ritkán publikálták, akad köztük olyan, amely ezidáig kéziratossor-

mában maradt. Öröm az is, hogy a válogatást kísérelő utószó tanulmánnyá terebélyesedik. Szerzője alapos filológiai tájékozottsággal rekonstruálja Kós életútjának eseménytörténetét. Részletesen szól politikai-közéleti tevékenységéről, s ami külön kiemelendő: nem felejt el méltatni hősenek egyházzolgálati munkáját sem. (Kós 1934–1965 között a kalotaszegi református egyházmegye főkurátora, 1948-tól pedig, mint a Magyar Népi Szövetség képviselője, a kolozsvári református teológia elöljáróságának is tagja.)

Illik szólni azonban a könyv hiányosságairól is. Arról, hogy az életmű értékeléséhez, művelődéstörténeti helyének kijelöléséhez, jelentőségének körülhatárolásához alig nyújt támpontokat. A Kósról szóló kötet rész nem tartalmaz olyan írást, amely a feltétlen méltatáson túl, az értékelés távlatát is vállalná; továbbá: az utószó-tanulmány sem vállalkozik arra, hogy mai szemmel mérlegre tegye, a magyar művelődés történeti folyamatába elhelyezze Kós Károly életművét. E cél érdekében mindenesetre számottevő eredmény ez a könyv, és kétségtelenül méltó tisztelés Kós Károly emléke előtt.

Erdélyi K. Mihály

NEMES NAGY ÁGNES: A HEGYI KÖLTŐ

Bp., 1984. Magvető Kk. 202 l.

Az a vonzó, nem palástolt személyesség, mellyel Nemes Nagy Ágnes Babits Mihály pályáját tárgyalja, már a kötet első lapjain hatalmába keríti az olvasót, s arra készíti, hogy ne csak a maga befogadó attitűdjével közelítsen e műhöz, hanem megkísérelje felderíteni írójának kiindulópontjait is, fényt derítve arra a vonzalomra, mely Nemes Nagy Ágnes pályája kezdetétől Babitshoz fűzte, egyszersmind megkísérelve választott módszerének genezisést is áthatolhatóvá tenni. A közelítő helyzetét némiképp megnehezíti az a tény, hogy az író részben talán versek helyett írja esszéit – mert hiszen költészet-történeti vonatkozásban is igen jelentős kalandozásait alighanem joggal nevezhetjük esszéknek –, fejtegetéseinek mélyén tehát nemcsak a tárgyához való bensőséges viszonyt feltételezhetjük, hanem önmaga kivetítésének szándékát is, olyan olvasatot, amely nemcsak Babits műveinek alapos ismeretéből forrásozik, hanem arról is elárul egyet mást, miért jelent éppen ő, a költészet lényegével, a versírás módszerével

oly sokat vívódó lírikus, ösztönzést és példaképet Nemes Nagy Ágnes számára.

Az az esszéahagyomány, melyet Nemes Nagy Ágnes követ, voltaképp két eltérő törekvés szintetizálásának vágyából fakad. Az első világháború és a bukott forradalmak után új életre kelő műfaj legnagyobb mesterei a tájékozódás, az ideálkeresés nem palástolt vágyával fordultak ismét az esszéhez. Volt a kor esszéírói közül, akit az angol esszé-műfaj szabálytalansága vonzott inkább, s volt, akit francia példájának áttetsző világossága, már-már költészetbe hajló szépsége ejtett meg. Az a nemzedék, melyet az utókor némi kényelmeséggel „esszéíró”-nak nevez, korántsem volt egységes, egészen más előzményekből táplálkozik Cs. Szabó László esszéírása, mint például Gyergyai Alberté. S akkor még nem is szóltunk a műfaj olyan mesteréről, mint Németh László, aki nyilvánosan akart tanulni és tanítani esszéiben (legalábbis erre utalnak a Tanú első számában adott műfaj-meghatározásai), vagy éppen Illyés